

חופש אקדמי; אמיתי מול מזויף

תשובת יעקב ברגמן
לתגובתו של סגן יו"ר המועצה להשכלה גבוהה יחזקאל טלר
לכתבתו של הראשון בהארץ, "גם הראש חולה"

31 אוקטובר 2003
ה בחשון, תשס"ד

שלום יחזקאל טלר,

תגובתך (הארץ, 28.10.03) לכתבתי, "גם הראש חולה" (הארץ, 19.10.03), הופיעה תחת הכותרת, "אסור לוותר על החופש האקדמי". אך קודם שקוראים כך אל הציבור, יש לברר מהו חופש אקדמי, שעליו באמת אין לוותר.

לברור עניין חשוב זה תועיל התבוננות במערכת השיפוטית. לפני כשנה, משמע שר המשפטים דאז, מאיר שטרית, שישה שופטים במניעת יציאתם לשנת שבתון (הארץ, 8.10.2002). שופטים אלה סיימו את שלב שמיעת העדויות במשפטים בהם ישבו בדיון, אך השתהו השתהות לא סבירה בכתיבת פסקי הדין. על כך נענשו.

לכאורה, עניין תמוה. לפנינו שר משפטים, נציג מובהק של הרשות המבצעת, העונש שופטים, מוח ולב הרשות השופטת. לכאורה, עומדת אפשרות ענישה זו בסתירה גמורה לעיקרון הדמוקרטי החשוב של הפרדת הרשות השופטת מזו המבצעת.

אבל באמת אין כאן סתירה כלל. אי-התלות של הרשות השופטת במבצעת מתבטאת בחופש השיפוטית הניתן לשופט לשפוט משפט צדק על פי החוק, ללא כל הטיית דין מצד מאן דהו, גם לא מצד שר המשפטים. אבל ברור, שהחופש השיפוטית איננו כולל את ה"חופש" שלוקחים לעצמם מקצת השופטים שלא לבצע כיאות את העבודה השיפוטית שלה התחייבו— לשבת במשפט ולסיימו במועד סביר— בתמורה לפרנסה שמפרנס אותם הציבור. בניגוד גמור לחופש השיפוטית, ה"חופש" להתרשל במלאכת השפיטה הינו הפרת הסכם הראוי לתגובה הממשמעת של שר המשפטים, נציג הציבור, כנגד השופטים, משרתי הציבור.

ההבדל התהומי בין החופש השיפוטית המוקנה לשופטים, לבין ה"חופש" מן החובה לשפוט תמורת שכרם, שאינו מוקנה להם כלל ועיקר, מסביר גם את החלטתו לאחרונה של שר המשפטים הנוכחי, יוסף לפיד, להעביר אל חסות

משרדו את בתי הדין הרבניים. כצפוי, יצאו ראשי הממסד הרבני בקריאות מחאה ושב, "שמד הדת! הרס בתי הדין!" אבל העיר על התוכנית בכיר בבתי הדין הרבניים, "האמת, זה מצוין. אם בתי הדין הרבניים יהיו תחת מנהלת משרד המשפטים, הדיינים יאלצו להשוות את סדרי העבודה בהם לאלה של בתי המשפט האזרחיים, ויימנעו למשל מאיחורים ומיציאה מוקדמת לפני הזמן ממקומות עבודתם" (ידיעות, 10.10.2003). בערבכם ערבוב מכוון בין שני המושגים; בין החופש השיפוטי האמיתי המוקנה להם לפסוק בדיני המעמד האישי על פי ההלכה לבין החופש המזויף לפטור עצמם ממלאכת הישיבה בדין, ראשי הממסד הרבני, הדואגים לאינטרסים הפרסונליים של צאן מרעיתם, זועקים חמס על הילקח מהם החופש המזויף, כאילו נלקח מהם החופש האמיתי. אבל הציבור ונציגיו השרים מבינים היטב את ההטעיה והכזב שבזעקות. וכי מתכוון שר המשפטים יוסף לפיד להצטרף אל מותבי בתי הדין הרבניים ולפסוק בענייני אישות? הרי כוונתו היא למנוע עינוי דין מבעלי דין, וכך פועל השר לפיד לאחרונה, כקודמו בתפקיד מאיר שטרית, גם בבתי הדין האזרחיים הנתונים מנהלית למרות.

באופן מקביל לחלוטין, יש להבחין בין החופש האקדמי המוקנה לפרופסורים לבצע מחקר ולהורות ללא שום מגבלה או הטיה חיצונית, לבד מן המגבלות המחויבות המוטלות עליהם על ידי עמיתיהם בקהילייה המדעית העולמית¹ לבין ה"חופש" המזויף מן החובה לעסוק במחקר ובהוראה ראויים לשמם תמורת שכרם ותמורת נסיעותיהם השנתיות לחו"ל ושבתוניהם היקרים.

זעקות ראשי הממסדים, הרבני והאקדמי, על הינטל מהם החופש המזויף

זעקות השבר של ראשי הממסד האקדמי	זעקות השבר של ראשי הממסד הרבני
"סוף האקדמיה!"	"שמד הדת!"
"הרס האוניברסיטאות!"	"הרס בתי הדין הרבניים!"
"קץ הפרדת הרשות המבצעת מן האקדמית!"	"קץ הפרדת הרשות המבצעת מן השופטת!"

אבל בדיוק כמו ראשי הממסד הרבני, כך גם ראשי הממסד האקדמי הישראלי — חלק מנציגי האוניברסיטאות במועצה להשכלה גבוהה ודוברי אי-אמת אחרים כמו תדמור וגוטפריונד — נושאים הם את שם החופש האקדמי האמיתי לשווא, ומבלבלים לציבור בינו לבין החופש המזויף שדורשים לעצמם הבינוניים ומטה שבאנשי הסגל האקדמי בישראל;

- החופש המזויף שלא לחקור, או להורות לסטודנטים "הוראה שערורייתית" (עיוני משפט 2002);
- החופש המזויף לראות בעבודה באוניברסיטאות עיסוק צדדי הנוסף על עבודותיהם האחרות כהאשמת ועדת מלץ וכהאשמת ראשי האוניברסיטאות, אשר לא נָשַׁר המשפטים, אין בסמכותם לעמוד בפרץ תחת משילות האוניברסיטאות הקיימת;
- החופש המזויף שנוטלים לעצמם אנשי סגל רבים, שכבר אינם חוקרים או שמעולם לא עסקו במחקר ראוי לשמו, לטייל בעולם טיולי עינוגים ("אפשר לדווח על נסיעה לכנס מדעי כביכול, לשמוע רק הרצאה אחת, ובפועל לנצל את רוב הנסיעה למטרות פרטיות", "הארץ", 23.9.2002, וראו גם "ידיעות" 22.9.2003), ולצאת לחו"ל לשבתונים יקרים, שמטרתם חיזוק כושר מחקרם, שמזמן זנחוהו והוא עזבם, — ועוד.

כך נגזל הציבור התמים בשם החופש האקדמי המזויף, בעודו נאנק לעת הזאת תחת קשיים כלכליים. (טענת הסגל האקדמי, שהטיולים לחו"ל והשבתונים מעוגנים בהסכמי השכר, הינה כוזבת. מדוע חייב הציבור לממן עינוגים אלה לאיש סגל שאינו חוקר, ואשר לכן אינו ממלא את חלקו בהסכם?)

¹ אין למשל חופש לחקור או ללמד אסטרולוגיה שימושית או תקשורת עם העולם הבא.

על הציבור לשאול את עצמו מדוע הוא מקנה לפרופסורים חופש אקדמי מזויף, בעוד שמן השופטים הוא מונע את החופש השיפוטי המזויף המקביל? מדוע מוסמך וחייב שר המשפטים למשמע שופטים שאינם ממלאים את חובתם במניעת שבתוניהם, ואין אף אחד – אף לא ראשי האוניברסיטאות – המוסמך אפילו לדעת, מיהם הפרופסורים העושים מלאכתם נאמנה, ומי אינם כאלה? מדוע, במקום ששר החינוך יוסמך למשמע את הפרופסורים לעשות עבודתם נאמנה, כפי שמוסמך שר המשפטים למשמע כך את השופטים ואת הדיונים, נמסרה סמכות הפיקוח והמשמעות המקבילה על הפרופסורים לידי עצמם, בשליטתם ב-מל"ג, ב-ות"ת, ובכל מוסדות השלטון באוניברסיטאות, משל מונו: החתולים לשמור על החלב?

את חוסר הסימטרייה הבולט הזה בין שופטים לבין פרופסורים באה לתקן החלטת הממשלה, "שיפור ההשכלה הגבוהה"; לתקן אך לא להסיר. החלטת ממשלה זו אינה מוסרת את סמכות משמעות הפרופסורים בידי שר החינוך, אף

**מדוע מוסמך וחייב שר המשפטים
למשמע שופטים שאינם ממלאים
את חובתם במניעת שבתוניהם,
ואין אף אחד – אף לא ראשי
האוניברסיטה – המוסמך אפילו
לדעת, מיהם הפרופסורים העושים
מלאכתם נאמנה, ומי אינם כאלה?**

על פי שסביר, שקל היה להגן בבג"ץ על השוואה כזאת של סמכויות המשמעות. (לדוגמא, לאחרונה נטלה שרת החינוך הפדרלי הגרמני, אדלגארד בולמן, סמכות זו בהקטינה משמעותית את שכר הפרופסורים הבסיסי, ובהצמידה את יתרתו לביצועי הפרופסורים אשר ייבחנו תקופתית.² כצפוי, מתנגדים ותיקי הסגל האקדמי הגרמני למהלך זה, אך צעיריו והציבור הגרמני תומכים בו.)

במקום זאת, מתכוונת החלטת ממשלת ישראל לשפר את המצב המופקר בעזרת רפורמה קטנה בהרבה: הוצאת

סמכות הפיקוח על עבודת הפרופסורים מידי עצמם, ונתינתה – לא בידי שר החינוך – אלא בידי הנהלות האוניברסיטאות הישראליות על ידי העצמת סמכויותיהן הניהוליות עד כדי השוואתן לאלה של הנהלת מכון ויצמן ושל הנהלות אוניברסיטאות המחקר המצוינות בארה"ב. בתמצית, החלטת הממשלה מתכוונת להפריד בין החופש האקדמי האמיתי, אשר ישאר איתן על כנו, לבין ה"חופש" האקדמי המזויף אשר יידחה.

דחליל ה"פוליטיקאים בשערי"

במאמצייהם לשמר את החופש האקדמי המזויף, מרבים אנשי סגל אקדמי לנופף בדחליל הפוליטיזציה. לדוגמא, במאמרם (הארץ 25.9.2003) כותבים תדמור וגוטפריינד, "הצעת האוצר נותנת לחבר הנאמנים מעמד ואחריות של דירקטוריון כמו בחברה עסקית". וכי מה פסול מצאו? אך תועלת יש בהעצמה כזו של הסמכות והאחריות. אם כך יהיה, אזי נשיא אוניברסיטה ישקול בכובד ראש אם כדאי לו להעלים מחבר הנאמנים ומן הציבור, כמעשהו הרע של גוטפריינד, דוח מהותי על מצבה הסופני של יחידה אקדמית באוניברסיטה שעל ניהולה הוא מופקד, שמא ייתבע בפלילים, כפי שהיה נתבע עמיתו המנכ"ל בחברה עסקית, אם רק היה מעז להעלים עניינים פחותים בהרבה.

מוסיפים וכותבים תדמור וגוטפריינד, שהממשלה אינה מציינת בהצעתה "כיצד יבחר או ימונה חבר הנאמנים, ובכך היא פותחת פתח לפוליטיזציה". לפני שכותבים, כדאי לברר. הצעת הממשלה "לשיפור ההשכלה הגבוהה" משאירה את חבר הנאמנים הנוכחי בכל אוניברסיטה על כנו, אך מקטינה את ייצוג בעלי העניין בו, השכירים האקדמיים, כדי למנוע את הכשל הלוגי והמעשי של בחירת העובדים במנהלים האמורים לפקח עליהם.

חשוב יותר, באוניברסיטאות המחקר הציבוריות המעולות כמו האוניברסיטה של קליפורניה, ממנה מושל המדינה בשם הציבור הקליפורני את חברי חבר הנאמנים, והוא ומספר פוליטיקאים מרכזיים הינם חברים בו מכוח משרתם הפוליטית.³ בניגוד לממשלת קליפורניה, ממשלת ישראל מוותרת על זכותה למנות בשם הציבור את חברי חבר הנאמנים או להשתתף בו ישירות, ומשאירה בהחלטתה הנזכרת את מעמדו של חבר הנאמנים כ"גוף הממשיך עצמו" (self-perpetuating). פירוש הדבר, שכאשר נאמן פורש מחבר הנאמנים, בוחרים החברים הנותרים חבר חדש

² Nature, 3.5.2001 http://www.nature.com/cgi-taf/DynaPage.taf?file=/nature/journal/v411/n6833/full/411006b0_r.html

³ <http://www.universityofcalifornia.edu/regents/about.html>

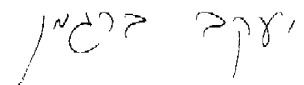
ברוב דעות. כלומר, צריך רוב של חבר הנאמנים הקיים כדי לצרף לשורותיו חבר ממרכזי המפלגות הישראליות; מאורע שסיכוייו אפסיים מכוח המכניזם השמרני של המשכה עצמית.

למשל, האם ייתכן שחברי האקדמיה הלאומית למדעים יצרפו אל עצמם חבר חדש בזכות היותו חבר מרכז מפלגה כלשהי? וכמה חברי מרכז מפלגה או אזרחים מכחישי אבולוציה כתורה מדעית מקובלת ושימושית ניתן למצוא היום בחבר הנאמנים של מכון ויצמן? הידעתם? חוקת האוניברסיטה העברית קובעת כי "ממשלת ישראל וההסתדרות הציונית העולמית ייצגו בחבר הנאמנים במידה סבירה" (התקנון הכללי, פרק א, סעיף 3(א)(2)). יש להניח שעשרים ממאתיים נאמנים יהוו ייצוג במידה סבירה. אבל למעשה, אין לממשלת ישראל כל ייצוג בחבר הנאמנים של האוניברסיטה העברית. אף על פי שחבר הנאמנים של האוניברסיטה העברית היה "חשוף לסכנת הפוליטיזציה" זה עשרות שנים, הפוליטיקאים לא מצאו כל עניין לפלוש לתוכו. לפי הצעת הממשלה, אפילו אפשרות זו נעלמת.

יתר על כן, המומחים לסוציולוגיה של האוניברסיטאות, כמו מרטין טרו מברקלי⁴ קובעים שהדרך להרחיק מתפקודן השפעות פוליטיות, חיצוניות כפנימיות, היא לתת לסגל האקדמי כמה שפחות הזדמנויות להצביע ולהיבחר לתפקידים פנים-אוניברסיטאיים, כפי שמדגימות זאת היטב האוניברסיטה של קליפורניה ואוניברסיטאות המחקר היוקרתיות האחרות. החלטת הממשלה "לשיפור ההשכלה הגבוהה" מתיישבת היטב עם תובנה זו.

סיכום

ראינו בתשובתי זו לתגובת סגן יו"ר המועצה להשכלה גבוהה לכתבתי, שהצעת הממשלה "לשיפור ההשכלה הגבוהה" באה להפחית את האסימטריה הבולטת בין התנהלותה של המערכת המשפטית לבין התנהלותה של מערכת ההשכלה הגבוהה בישראל. מטרת ההחלטת הממשלה היא להפריד בין החופש האקדמי האמיתי אשר יישאר על מכונו המוצק, לבין החופש האקדמי המזויף אשר יידחה. ראינו גם שהחלטת הממשלה לא פותחת שום פתח פוליטי או אחר לערעור על החופש האקדמי האמיתי; להבדיל מזה המזויף, אותו ההחלטה מתכוונת למנוע.

http://pluto.mscc.huji.ac.il/~msyberg/Higher_Education/

⁴ Martin Trow, Governance in the University of California: the transformation of politics into administration, *Higher Education Policy*, 1998, 11, 201–215.